

УДК 821.161.2-97.09

М 36

Петро МАЦЬКІВ

ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІЙНОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано методика лінгвокогнітивного дослідження біблійного тексту на основі фреймового моделювання, із виділенням предметного, акціонального, компаративного, посесивного, таксономічного фреймів; з'ясовано їхні компоненти; окреслено внутрішньосистемні відношення в межах фреймів, а також аксіологічну, лінгвопрагматичну, культурну семантику мовного знака (субконцепта, конститuenta).

Ключові слова: лінгвокогнітивне моделювання, фрейм, методика, внутрішньосистемні відношення.

Постановка проблеми. Дослідження релігійних текстів в українському мовознавстві має свою давню традицію, хоча й перервану. В останні десятиріччя спостерігаємо активізацію розгляду релігійного стилю сучасними українськими мовознавцями. У працях В. Німчука, О. Горбача, Т. Коць, Н. Дзюбишиної-Мельник ідеться про вплив релігійного стилю на формування української літературної мови на різних етапах її розвитку. Ці дослідження сприяють утвердженню української мови в царині сакрального, теоретичному обґрунтуванню її здатності вичерпно виражати високі духовні істини.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Біблійний текст усе частіше привертає увагу лінгвістів. Об'єктом їхнього зацікавлення є в основному сакральна лексика, підвалини наукового розгляду якої

закладено в працях І. Огієнка. Особливо активно вивчають сакральну лексику в структурно-семантичному аспекті на основі теорії лексико-семантичного поля й опозицій, яка спирається на традицію структурної семасіології й теорії номінації. Це засвідчують розвідки Н. Кочан, В. Мокрого, С. Бібли, І. Бочарової, Н. Пуряєвої, Н. Піддубної, О. Мирончука та ін. Дослідники В. Пустовіт, Т. Берест, М. Мельник, Л. Петрова, О. Черевченко аналізують, поряд із іншими групами лексичних одиниць, семантико-стилістичні особливості окремих взірців конфесійних назв, уживаних в українських поетичних текстах різних авторів; А. Коваль, Г. Бурдіна, О. Решетняк, Н. Швидка – особливості функціонування біблійної фразеології; З. Лановик, О. Камчатнов – засади лінгвістичної герменевтики; А. Галас, Т. Мороз – закономірності синтаксичної організації окремих книг Біблії; Г. Поліна, І. Шевченко та ін. – специфіку лінгвокогнітивного моделювання. Останній аспект є предметом розгляду цієї статті.

Сучасна мовознавча парадигма характеризується використанням досягнень інших наук – когнітивістики, аксіології, психології культурології, етнографії, епістемології, що стимулювало з'яву нових наукових напрямів. Посилена увага до інтегральних досліджень зумовлена актуалізацією ідей взаємодії мови та культури, мови й мислення (А. Вежбицька [4], Ю. Степанов [14]). Зміщення ракурсу в мовознавчих студіях на когнітивну й культурологічну площини дає змогу по-новому поглянути на предмет лінгвістичного дослідження, виявляючи при цьому матеріальну і духовну культуру знака, його входження в загальнокультурну традицію. Ідеї семіотичного моделювання переплітаються з ідеями фреймового моделювання, семантичного профілювання, дуалістичних, структурно-семіотичних опозицій. Їхнє органічне поєднання й узаємопроникнення сприяє цілісності аналізу, який виходить за межі однієї галузі гуманітарного знання і враховує здобутки суміжних наукових орієнтацій. Важливим є з'ясування явищ категоризації й концептуалізації знань певного сегменту мовного простору за допомогою новітніх методик.

Мовні структури в певному сенсі є корелятами когнітивних структур і мотивуються ними; когнітивні структури можуть бути

реконструйовані за мовними даними. У цьому напрямку заслуговують на увагу праці В. Карасика, Г. Слишкіна, Н. Шведової, А. Кибрика, М. Полюжина, О. Кубрякової, С. Жаботинської та ін. Будівельним матеріалом когнітивної (фреймової) структури є уявлення про ситуації та їх партиципанти, серед яких виділяють ситуації процесу, дії, думки, відчуття, володіння, локалізації, дескрипції, буття, ототожнення, номінації та їх компонентів: процесанта; агенса, пацієнса; змісту; стимула, посесора; локалізатора; дескриптора; статора; еквівалента; каузатора. Прототипічною основою уніфікованої синтаксичної конструкції є дія з двома ядерними партиципантами (агенс, пацієнс), що потребують ідентифікації. Категоризація при цьому поширюється на процеси, які передбачають чотири семантично мотивовані альтернативи: 1) окреме кодування агенса, пацієнта, процесанта; 2) уподібнення процесанта агенсу; 3) уподібнення процесанта пацієнсу; 4) розрізнення агенсоподібних і пацієнсоподібних процесантів [1, 44 – 45]. Зазначені семантично вмотивовані опозиції становлять основу когнітивного моделювання і реалізуються у фреймових структурах, базових для методики концептуального аналізу. Його кінцевою метою є побудова концептуальної моделі інформаційного фрагмента, зафіксованого знаком. Для цього елементи значення мають бути особливим чином згруповані, упорядковані та взаємопов'язані на основі фреймових структур. Фрейм у фреймовій семантиці є одночасно набором припущень про структуру формальної мови для експлікації знань, набором сутностей для метафізичної інтерпретації понять, організацією збережених у пам'яті уявлень.

Інструментами такого впорядкування є когнітивні структури. Теорія когнітивних моделей, за Дж. Лакоффом, складається з ментальних просторів та когнітивних моделей, які структурують ці простори [9, 46]. Ментальний простір – це певна сфера мислення, концепція, яка може охоплювати наше розуміння реальних і гіпотетичних ситуацій, абстрактних категорій. Ментальні простори мають суто когнітивний статус і не існують поза мисленням. Вони структуруються за допомогою різних когнітивних моделей: образно-схематичних, пропозиційних, метафоричних, метонімічних, символічних.

При цьому базовими структурами вважаються фрейми та прототипні моделі.

Теорію фреймів (започатковану в когнітивній психології й уведено до наукового обігу М. Мінським [10]) у лінгвістиці розробив Ч. Філмор, розглядаючи їх як поняттєві основи, поняттєві структури, як засоби організації досвіду й інструменти пізнання, мотивовані, визначені та взаємно структуровані особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов'язаними схематизаціями досвіду [16, 54 – 65]. Ч. Філмор пов'язав фреймові структури з ідеями генеративної граматики (семантичною роллю відмінка), теорією інтерпретації, наголошуючи на схожості фрейму й семантичного поля, розмежовуючи при цьому мовний і позамовний характер ізоморфних одиниць. На цих же принципах побудовані когнітивні моделі в сучасному українському мовознавстві.

Так, С. Жаботинська залежно від характеру зв'язків між елементами фрейму виділяє базові типи фреймових структур. До них належать предметно-центричний, акціональний, партонімічний, гіпонімічний і асоціативний фрейми. Предметно-центричний фрейм складається з системи пропозицій, у якому до того самого логічного суб'єкта приєднується декілька логічних предикатів; компонентами акціонального фрейму є декілька предметів, які наділяються семантичними ролями, акцент зміщується на взаємодію одного предмета з іншими; у партонімічному фреймі предметні сутності співвідносяться між собою як ціле і його частина; у гіпонімічному фреймі предметні сутності поєднуються родо-видовими відношеннями; асоціативний фрейм репрезентує відношення схожості, основане на зближенні концептів у мисленні самого індивіда [6, 16].

Визначення фрейму як когнітивної структури найбільш інтегрально подає О. Селіванова. Згідно з нею фрейм – це структурована одиниця знання, у якій виділяються певні компоненти й відношення між ними. Він включає систему оцінок, показники істинної ситуації, культурні, прагматичні, енциклопедичні знання, зафіксовані як у пропозитивній, так і в термінальній частинах, а також концептуальні плани – інструкції для використання фрейму [12, 9].

Концепт і фрейм – центральні категорії когнітивної лінгвістики. Вона формувалася в другій половині ХХ століття як напрям, що дає змогу виявити закономірності мовної системи з позицій їхньої зумовленості когнітивними способами осмислення онтологічних ситуацій, побачити внутрішню єдність лексико-фразеологічної й синтаксичної систем мови, детерміновану світоглядними й культурними чинниками. Унаслідок цього семантико-прагматичні дослідження мовних одиниць виходять на новий рівень.

Когнітивна лінгвістика як нова система вивчення мовних явищ не заперечує досягнутого в лінгвістиці раніше, але інтегрує отримане знання, виводячи його на більш високий рівень. У рамках когнітивного підходу по-новому ставиться проблема співвідношення значення й змісту слова. Ця проблема осмислюється в контексті концептуалізації й категоризації світу, формування різних структур знання й способів його репрезентації в мові. Понятійний і методологічний апарат когнітивної лінгвістики перебуває в становленні. У когнітивній лінгвістиці існують певні прийоми аналізу й опису концептів: вибір ключового слова, побудова й аналіз його семантики, аналіз лексичної сполучуваності ключового слова, вільний асоціативний експеримент, рецептивний експеримент, аналіз синонімів ключового слова, побудова лексико-фразеологічного поля ключового слова тощо.

Основою формування когнітивної парадигми послуговував антропоцентризм. Когнітивний підхід відкриває нові перспективи формування цілісного уявлення про людину. Найважливішими процесами пізнавальної діяльності людини вважаються процеси концептуалізації й категоризації. Концептуалізація – це когнітивний процес структурування знань, спрямований на виділення якихось мінімальних одиниць людського досвіду. Когнітивна семантика розробляє багаторівневу теорію значення, у якій розмежовуються два рівні репрезентації знання – когнітивний та семантичний.

У сучасному мовознавстві визначилися три підходи до розуміння концепту. Лінгвокультурологія експлікує концепт як культурно знакову і культурно усвідомлену одиницю (І. Голубовська, М. Полюжин, О. Тищенко, Т. Радзієвська, А. Вежбицька, Ю. Степанов, В. Маслова,

В. Карасик та ін.); у когнітивній лінгвістиці превалюють механізми параметризації та обробки інформації про концепт, при цьому культурна домінанта іноді може бути відсутня (О. Селіванова, С. Жаботинська, А. Белова, Т. Радзієвська, О. Кубрякова, В. Телія, В. Маслова). Що стосується інтегративного підходу, то він поєднує певним чином лінгвокультурний і лінгвокогнітологічний компоненти з перевагою одного чи іншого аспектологічного вияву, іноді до нього долучається епістемологічний чинник, який виходить за межі лінгвістичного дослідження, акцентуючи філософське розуміння концепту в його суто науковому вимірі. Доречно також наголосити на запереченні лінгвістикою ідеї стратифікації концепту й розгляд його як єдиної, холістичної одиниці. Конверсивність концепту в системі інтердисциплінарних наук (лінгвокультурологія, лінгвокогнітивістика, лінгвопсихологія) дає змогу говорити про його взаємопроникливість і взаємозалежність і певну умовність щодо його розрізнення у згаданих дисциплінах. Цей погляд на концепт видається перспективним із огляду на уніфікаційні його ознаки, однак проблемним є розв'язання об'єктивації концепту в інтегральних дисциплінах та вербалізації на діяхронній осі. Дедалі більше мовознавців у лінгвістичних студіях обґрунтовують інтегративний підхід до розуміння концепту, розглядаючи його як “багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості, опрідметнене в тій чи тій мовній формі” [8, 31]. Певним досягненням лінгвістики є вироблення концептуального методу дослідження, який враховує здобутки лінгвістичної когнітивістики, лінгвокультурології й традиційної семантики.

Низка робіт засвідчує ототожнення обсягів понять концепту та фрейму. Так, на думку А. Бабушкіна, серед інших типів ментальних структур варто виділяти концепти-фрейми, що являють собою сукупність збережених у пам'яті типових асоціацій [1, 19]. Він трактує фрейм як тип концепту. В іншій – когнітивній – інтерпретації поняття фрейму розглядається не як тип концепту, а як форма його ментального подання, тобто концептуальна структура, одиниця ментального простору. Актуальним є й питання про співвідношення фрейму й поля (лексичного, семантичного, понятійного); воно тісно пов'язане з

проблемою співвідношення фреймової семантики й теорії поля в лінгвістиці. Між семантичним полем і фреймом можна постулювати, на наш погляд, й інші відмінності: фрейм – більш стійка структура, що відбиває типові зв'язки в типових ситуаціях; поле – структура більше м'яка, асоціативно-конкретна, іноді – індивідуальна; інтегруючим початком у фреймі слугує ситуативна близькість, у полі – асоціативно-семантична; структурна організація фрейму допускає наявність вузлів (слотів), польова – ядра, центра й периферії, між якими межі досить нечіткі й рухливі; лексична репрезентація фрейму більше відповідає тематичній групі та ін.

Фрейм складається з вершини (теми), слотів або терміналів, які заповнюються пропозиціями. Пропозиція – основна одиниця збереження інформації, будівельний блок фрейму, а сам фрейм (субфрейм) може бути компонентом концептуальної сітки. Поняттєві елементи (слоти) фрейму й зв'язки між ними незмінні, тоді як наповнення слотів може бути різним [16, 57]. Фреймові та сітьові моделі організують інформацію в прототипних категоріях. Прототипна категорія містить концепти, які відповідають її змістові більшою або меншою мірою, залежно від цього вони відносяться до центральної або периферійної зони категорії. Такий принцип організації концептів наближує прототипну категорію до польового утворення, однак із іншим наповненням компонентів. Центральна зона категорії структурується на базі центральної схеми (пропозиційного фрейму або міжфреймової сітки).

Когнітивні структури об'єктивуються на основі моделювання ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є фреймові моделі пропозиційно-асоціативного типу. Вони містять пропозиційні рівні диктуму (істинної інформації), модус (суб'єктивну оцінку) та асоціативні термінали, сформовані шляхом метафоричної аналогізації на підставі використання знаків інших концептів і репрезентовані метафорами. Встановлення знакових позначень слотів диктуму відбувається на основі дистрибутивного й компонентного аналізу. За розгляду концептів у мовній картині світу, а точніше – у її сегментах, зокрема біблійному, застосовують моделювання когнітивних структур,

апробоване в працях С. Жаботинської й Г. Поліної. Так, міжфреймова структура прототипічних значень концепту БОГ у біблійній картині світу складається з п'яти базових фреймів: предметного, що включає слоти [БОГ є СТІЛЬКИ (кількість)], [БОГ є ТАКИЙ (якість)], [БОГ існує ТАК (спосіб буття)], [БОГ існує ТАМ/ТОДІ (місце і час)]; акціонального – [БОГ (агенс) діє на ХТОСЬ (пацієнс)], [БОГ (агенс) діє для ЩОСЬ (ціль)], [БОГ (агенс) діє з ЩОСЬ (інструмент)], [БОГ (агенс) діє для ХТОСЬ (бенефіціант)], [БОГ (каузатор) творить ХТОСЬ/ЩОСЬ (результат)]; таксономічного – [БОГ є ХТОСЬ (роль)]; посесивного – [БОГ (власник) має ХТОСЬ/ЩОСЬ (власність)]; компаративного – [БОГ (референт) є якби ХТОСЬ/ЩОСЬ (корелят)] [11, 6]. Таку структуру мають і інші ключові концепти біблійного дискурсу.

Висновки. Як бачимо, стрижневі концепти у біблійній картині світу (як і в інших) можна розглядати крізь призму фреймових структур із виділенням предметоцентричного, акціонального, таксономічного, посесивного, компаративного фреймів. Вони допомагають з'ясувати онтологічні, концептуальні параметри, здійснити категоризацію в системі координат: концепт – субконцепт (концептема, опозиція) – партиципіант. Пропонована методика дає змогу широко використовувати в концептуальному аналізі семасіологічний, ономасіологічний аспекти, враховувати фонові знання, досягнення лінгвоаксіології, когнітивної семантики. Саме такий комплексний підхід, зорієнтований на контекст культури, глибинний вияв семантики виходить на прагматичні, когнітологічні, архетипні, аксіологічні значення конститuentів. Важливо також враховувати парадигматичні, синтагматичні, епідигматичні відношення за моделювання біблійної картини світу як сегмента мовної картини світу.

Об'єктивація стрижневих концептів у біблійній картині світу на основі фреймового моделювання з залученням семасіологічного та ономасіологічного підходів дає змогу виявити прагматичні, когнітологічні, архетипні, аксіологічні аспекти глибинної семантики цих концептів і їх партиципіантів як маніфестантів парадигматичних, синтагматичних, епідигматичних відношень, що репрезентують ментальну й мовну специфіку досліджуваних концептів, а також

сприяє вияву багатоскладовості мовної свідомості, виділяючи при цьому загальнолінгвальний і національно детермінований компоненти, простежуючи аксіологічний вимір, що об'єктивується через мовні знаки і є базовим для виявлення національно-культурного змісту, на основі якого відбувається формування стереотипів, прототипів у суспільній свідомості й культурі.

Література

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / пер. с англ. А.Д. Шмелева / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 778 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. / Анна Вежбицкая. – М. : Рус. словари, 1996. – 411 с.
5. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика : принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – С. 3 – 11.
6. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського ун-ту. Серія “Філологічні науки”. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12 – 25.
7. Кибрик А.Е. Лингвистические предпосылки моделирования языковой деятельности / А.Е. Кибрик // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / под ред. А.Е. Кибрика и А.С. Нариньяни ; с предисловием А.П. Ершова. – М. : Наука, 1992. – С. 33 – 52.
8. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск : Изд-во Поморского университета, 1997. – Вып. 1. – С. 11 – 35.
9. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов : пер. с англ. / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 12 – 51.
10. Минский М. Структура для представления знаний / М. Минский // Психология машинного зрения. – М. : Мир, 1978. – С. 249 – 338.
11. Поліна Г.В. Мовна об'єктивація концепту БОГ в англійському дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / Г.В. Поліна. – Х., 2004. – 20 с.
12. Селиванова Е.А. Теоретические основы когнитивной ономазиологии / Е.А. Селиванова // Вісник Черкаського університету. – Вип. 11. – Черкаси, 1999. – С. 3 – 12.

13. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникаций / Е.А. Селиванова. – К., 2002. – 336 с.
14. Степанов Ю.С., Проскурин С.Г. Смена “культурных парадигм” и ее внутренние механизмы / Ю.С. Степанов, С.Г. Проскурин // Философия языка в границах и вне границ. – Х., 1993. – С. 13 – 37.
15. Степанов Ю.С. Семиотика / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1971. – 167 с. – Библиогр.: 145 – 166 с.
16. Филмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 52 – 93.

Мацкив Петр. **Лингвокогнитивное исследование библейского текста.** В статье проанализирована методика лингвокогнитивного исследования библейского текста на основе фреймового моделирования, из выделением предметного, акционального, компаративного, посесивного, таксономического фреймов; рассмотрены компоненты анализированных фреймов; очерчены внутрисистемные отношения в пределах фреймов, а также аксиологическая, лингвопрагматическая, культурная семантика языкового знака (субконцепта, конституента).

Ключевые слова: лингвокогнитивне моделирование, фрейм, методика, внутрисистемные отношения.

Matskiv Petro. **Linguo-cognitive investigation of the biblical text.** The article focuses on the methodology of linguo-cognitive investigation of the biblical text on the basis of frame modeling, by distinguishing the notional, actional, taxonomic, possessive and comparative frames; the components of the distinguished frames have been clarified; internal relations within frames as well as axiological, linguo-pragmatic, cultural semantics of the linguistic sign (subconcept, constituent) have been defined.

Keywords: linguo-cognitive modeling, frame, methodology, intersystem relations.